

Förlåtelsens nödvändiga paradox

Svend Erik Larsen: *Between Truth and Trust: Forgiveness as a Literary and Cultural Challenge*, Bradford: Ethics International Press, 2024, 371 sider.

Efter att ha avslutat det monumentala projektet *Landscapes of Realism* (två volymer 2021 och 2022) gör Svend Erik Larsen det igen. *Between Truth and Trust: Forgiveness as a Literary and Cultural Challenge* är en monografi av ett slag man sällan läser i dag: en antites till vår tids akademiska standardformat, där – elakt uttryckt – en forskare presenterar en teori och sedan bekräftar teorin med hänvisning till en handfull primärkällor. Larsen utgår istället från en fråga och låter svaren dröja medan han arbetar sig igenom ett helt bibliotek av litterära, filosofiska och religiösa texter. Det kräver tålamod av läsaren, som dock blir rikligen belönad.

Frågan gäller förlåtelsens paradox genom mänsklighetens historia och tvärs över vår globaliserade värld. I ljuset av ohyggliga övergrepp som människor genom seklerna begått mot varandra: hur kan förlåtelse ens vara möjligt? Som Larsen definierar det är förlåtelsen “a cultural practice with the aim of enabling a smaller or larger community to envision a life beyond a traumatic past” (s. 3). Samtidigt överskrider förlåtelsen sina kulturellt givna ramar – i linje med Derridas tes att endast det oförlåtliga kan, i verklig mening, förlåtas. Annorlunda uttryckt: förlåtelse är alltid en risk, försoning alltid ett experiment.

Precis här öppnar sig ett utrymme för nytänkande och djärvhet i samhällen med en historia av omfattande förbrytelser. Det skandalösa i förlåtelsens praktik är också vad som gör den till en icke-trivial forskningsfråga. “Forgiveness [...] addresses a need to reconsider the destabilized boundaries of a shared humanity” (s. xiv), skriver Larsen insiktsfullt, och det är när behovet av en sådan gemensam mänsklighet blir större än behovet att dröja sig kvar i det förflutnas oförrätter som förlåtelse och försoning har en chans att bryta igenom de låsta positionerna.

Men hur gå till väga för att svara på en så stor och undflyende fråga? Larsens lösning är att disponera *Between Truth and Trust* i tre delar: “The Conceptual Challenge”, “The Cultural Challenge” och “The Literary Challenge”. Del ett känns trögstartad, eftersom angreppsvinkeln är så bred. Kapitlet om minne och känslor framstår heller inte som uppenbart relevant, åtminstone inte till en början. Dock etablerar Larsen övertygande i sina inledande kapitel några grundsatser för den fortsatta studien. Den första gäller hans fokus, återigen i Derridas efterföljd, på det oförlåtliga. När det som i en given kontext uppfattas som oförlåtligt kan frågan om

förlåtelse ställas på ett adekvat sätt. Det som intresserar Larsen är dessutom “radical wrongdoing”, inte triviala överträdelser. Den andra utgångspunkten är förståelsen av förlåtelse som bryggan mellan sanning och tillit – därav bokens titel. Med tanke på de ohyggliga övergreppen mot palestinier, ukrainare eller sudaneser som pågår i vår tid förstår man precis vilken avgrund som kan skilja åberopandet av sanning och viljan till tillit.

En tredje avgörande utgångspunkt är Larsens definition av förlåtelsen som en talakt, i enlighet med Austins teori. Mot detta kan man invända att det finns icke-verbala förlåtelsehandlingar (gester, riter), men talakten är tveklöst den huvudsakliga form som förlåtelsen tar. Förankringen i språket och talaktens kontextuella förutsättning öppnar, i sin tur, för litteraturens centrala roll i studien.

Med tanke på de hyllmeter som tidigare skrivits om förlåtelse inom teologi, filosofi, antropologi och samhällsvetenskaperna mer allmänt, är det precis här, i sin apologi för litteraturen som kunskapsresurs, som Larsens studie finner sin starkaste motivation:

“As a verbal art it [literature] is capable of integrating any form of language that is active in a culture [...] Literature exploits the whole panoply of language uses and amalgamates them into a discursive flow that escapes any discipline specific discourse that makes disciplines efficient as disciplines and inefficient as anything else. Literature reflects the real complexity of a culture, its experiences, and its meaning, as well as the discourses available for a shared understanding of things, even – and particularly – new meanings which are just emerging on the cultural horizon together with experiences which, like large scale atrocities, are real but incomprehensible. (s. 17)

Beskrivningen är anspråksfull, men visst erbjuder litteraturen en sådan ingång till kulturellt kodad erfarenhet – och det är med det självförtroendet som litteraturvetare oftare borde uttala sig. Dessutom sammanfaller, menar Larsen, litteratur och förlåtelse i sin experimentella inriktning: båda kan beskrivas som framtidsinriktade, dialogiska språkakter. En text realiseras när ett läsande subjekt tar den till sig; förlåtelse inträder när den eller de som tilltalas vidgår talakten.

I del två, “The Cultural Challenge”, har Larsen fått upp farten. Här rör han sig från den hebreiska bibeln och de antika grekiska dramerna framåt genom den västerländska idéhistorien. Slutet och kulmen på denna genomgång, där förlåtelsens sekulära paradigm slutligen segrar över det religiösa, personifieras av Immanuel Kant. Här följer Larsen inga sidospår; han går direkt på de mest kanoniska namnen och texterna i den västerländska kulturhistorien. Med sina grundliga och självständiga läsningar av exempelvis Bibeln, Thomas av Aquino och Hume kan den här delen tjäna som en kvalificerad idéhistorisk introduktionskurs i egen rätt.

I min egen läsning är det främst två poänger som jag tar fasta på. Den första är tolkningen av Euripides *Hippolytes*, där Larsen skönjer en öppning mot en i antiken oanad möjlighet: att i stället för ödesbunden hämnd välja förlåtelsen som en utväg. Därmed ser vi hur förlåtelse kan betraktas som en *uppfin*ning med en egen historia. Möjligheten skymtar i *Hippolytes*, men förverkligas inte. Det är först med kristendomen som förlåtelsen upphöjs till en norm som så småningom övertas av upplysningen.

Larsen reproducerar ett narrativ om den segrande sekulariseringen, vilket gör det viktigt för honom att redogöra för Humes och Kants bevekelsegrunder i termer av ett avsked till teologin. Om förlåtelsen i den kristna traditionen var en handling som ytterst sanktionerades av Gud, hamnar vi hos upplysningstänkarna i en heltigenom mänsklig värld där förlåtelse kunde definieras som rationell, antingen i enlighet med det kategoriska imperativet eller som en utilitaristisk dygd. Hos Kant – och det är den andra poängen – är det inget mindre än förverkligandet av människans universella frihet som står på spel. Där Hume betonade skillnaderna mellan olika kulturer, såg Kant dessa skillnader som tillfälligheter. Genom att odla omdömesförmågan – genom vilken också förlåtelsens möjlighet kunde förverkligas – skulle friheten obevekligen utsträckas till ständigt fler människor.

Bokens tredje del, "The Literary Challenge", är mer konventionellt litteraturvetenskaplig. Till skillnad från det hyperkanoniska västerländska urvalet i del två, präglas denna del av en idiosynkratisk men rik världslitterär konstellation av texter. Först hamnar vi hos Shakespeare och Molière; därefter blir urvalet alltmer tvärkulturellt, från *Njals saga* till koreanska, afghanska, australiensiska och afrikanska texter. Med osviklig energi redogör Larsen för det oförlåtligas innebörd i de olika texterna – där såväl skillnader som oväntade likheter framträder. Förvirringen som uppstår i *Njals saga*, när den äldre hederskulturen utmanas av nya kristna ideal, är inte olik brytningen mellan det gamla och det nya i Chinua Achebes *Allt går sönder* (1958), som ägnas en omsorgsfull läsning. Desto mer krävande för en västerländsk läsare är det att sätta sig in i den koreanska kulturens oförlåtighetsparadigm, som gjorde att det dröjde ända till 1990-talet innan kvinnor som under andra världskriget hölls som sexslavar av den japanska ockupationsmakten vågade träda fram och kräva upprättelse.

Det är i del tre som både styrkorna och svagheter i Larsens bok framstår som tydligast. Jag imponeras av avsnittet om *Allt går sönder*, en roman jag kan utan och innan men som Larsen ändå lyckas belysa på nytt. Samtidigt är anknytningen till forskningen om Achebe svag. Ett motsvarande och knepigare problem finner vi i Larsens val av Rian Malans *My Traitor's Heart* (1991) för att undersöka den sydafrikanska kontexten. Det är tveklöst en stark bok, men Larsen verkar acceptera Malans redogörelse för afrikansk kultur "at face value", utan att reflektera över hur varje perspektiv i Sydafrika – när boken skrevs – formades av den föreskrivna tillhörigheten till en viss etnisk, raskodad grupp. Malans explicita uppror mot sin egen tillhörighet hos boerna innebär inte att hans förståelse av den afrikanska kultursfären därmed är höjd över kritik.

Här ställs vi, tror jag, inför en generationsklyfta. Trots att boken i sin helhet utgår från det kulturspecifika i förlåtelsens praktik har Larsen inga problem med att ta sig an sina analyser i universalistisk anda, som om det i princip vore möjligt för honom att sätta sig in i vilken kulturell kontext som helst. Samtidigt förmodas han själv höja sig över varje kontext, i linje med Kants transcendentala subjekt. För mig, ursprungligen skolad i den postkoloniala teorin, finns inte det privilegiet – i stället behöver varje tvärkulturell ansats som jag gör ackompanjeras av en medvetenhet om det västerländska kunskapssubjektets tvetydiga, partiella historia. Larsen verkar inte känna tyngden av den bördan.

I mer neutral bemärkelse kan man även konstatera att “allmän” eller komparativ litteraturvetenskap, genom att överskrida specialiseringens trånga ramar, alltid riskerar att missa viktiga perspektiv i respektive fält. Det är ofrånkomligt, och märks också när Larsen tar sig an Bibeln: den kontrast han målar upp mellan den hebreiska bibeln och Nya Testamentets syn på förlåtelse ligger besvärande nära det teologer kallar “ersättningsteologi”, alltså idén att kristendomen ersätter och upphäver den judiska traditionen.

Men dessa skevheter som lätt följer av den komparativa metoden vägs rikligen upp av dess vinster. Exempelvis innehåller del tre i Larsens bok genreteoretiska uppslag vars betydelse sträcker sig långt bortom bokens eget resonemang. Med förankring i sociologen Erving Goffmans teori om “frames” och “keys” hittar Larsen ett elegant sätt att medla mellan universaliserande och kulturspecifika perspektiv på litteratur – ett spänningsförhållande som präglar hela hans studie. Kultur, enligt Goffman, kommer till uttryck genom de ramar – *frames* – som individer bär med sig för att begripliggöra erfarenhet. De är robusta och uthålliga över tid. I litterära genrer kan dock ramarna transponeras till nya *keys*, vilket gör det möjligt att betrakta dem utifrån. Satir och ironi är bra exempel på sådan transponering, men litterära genrer i allmänhet möjliggör denna externalisering av förståelsekategorier. Genom genreanalysen av till exempel *Köpmannen i Venedig* går det också att se när något är i förändring – när genrerna komedi eller tragedi inte förmår härbärgera intrigens inneboende dynamik. Därmed finns det ett starkt argument för den litterära analysens specifika värde i den historiska undersökningen inte bara av förlåtelse och oförlåtlighet, utan en mängd samhällseliga fenomen.

Bokens avslutande sidor för oss tillbaka till Sydafrika, vars sannings- och försökningskommission på 1990-talet är det mest dramatiska exemplet på ett storskaligt försök att möjliggöra förlåtelse i kölvattnet på ett av seklets värsta förtryckarsystem. Här träder fler röster än Malans fram, bland annat Njabulo Ndebele (i *The Cry of Winnie Mandela*), J. M. Coetzee och Cynthia Ngewu, ett av vittnena i kommissionen, vars ord i förhörssalen återges i Antjie Krog's *Country of My Skull* (1999). Där blir förlåtelse en talakt som ryms i ett par meningar men kräver mod av ett slag som bara kan bevittnas, inte helt begripas: “if it means that this perpetrator ... becomes human again, this man, so that I, so that all of us, get our humanity back ... then I support it all” (s. 338). Detta sagt av en mor vars son dödades av en av apartheidstatens värsta hantlangare, Eugene de Kock. I sista hand kretsar Larsens monumentala studie kring denna lika enkla som oerhörda, lika nödvändiga som sällsynta handling som får samhällen att leva vidare.

Anmeldt af Stefan Helgesson